ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

ЗІНОВАТНА Іляна Вікторівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3018-4934

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.2.68

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загально етимологічний зміст категорії «права людини». Запропоновано авторське визначення поняття соціально-трудові права. Аргументовано, що соціально-трудові права людини включають в себе: право на працю, право на одержання винагороди за здійснювану працю, право на безпечні та здорові умови праці, право на відпочинок (відпустки та вільний час), право на створення професійних спілок та проводити страйки, право на соціальний захист.

Ключові слова: соціально-економічні права, соціально-трудові права, свободи, людина, працівник.

Постановка проблеми

Сучасні економічні умови розвитку суспільства вирізняються високою динамічністю та одночасним прогресом у багатьох сферах суспільної діяльності, що супроводжується глибокими структурними змінами й постійними викликами для державного управління. За таких обставин одним із ключових завдань держави залишається збереження й утвердження демократичних засад свого функціонування, передусім через належне гарантування прав і свобод людини. У контексті масштабних реформаційних процесів особливого значення набуває забезпечення повної та ефективної реалізації прав громадян України, що виступає показником рівня правової держави та соціальної відповідальності публічної влади. Водночас система прав і свобод не є однорідною, оскільки охоплює різні сфери життєдіяльності людини та відображає багатоманітність її інтересів і потреб. Саме тому, окремі групи прав мають специфічну сутність і функціональне призначення, серед яких особливе місце посідають соціально-трудові права, безпосередньо пов'язані з участю особи у трудових відносинах, соціальною безпекою та забезпеченням гідних умов життя. Це зумовлює необхідність ґрунтовного наукового осмислення їх правової природи та вироблення чіткого, концептуально виваженого підходу до визначення поняття соціально-трудових прав у сучасних умовах.

Стан дослідження проблеми

Особливості змісту та нормативно-правового закріплення соціально-трудових прав осіб, досліджувались в працях: О.В. Байло, В.С. Венедиктова, А.М. Волківської, Н.І. Єсінової, В.В. Жернакова, Т.В. Міхайліної, Г.В. Осовської, М.С. Руденко, І.А. Юр'євої та інших. Однак, незважаючи на значний теоретичний доробок, на сьогоднішній день на науковому рівні не вироблено окремого погляду щодо сутності соціально-трудових прав громадян.

Мета і завдання дослідження

Саме тому метою статті є визначити поняття соціально-трудових прав громадян. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: встановити етимологію та розкрити особливості кате-

горії «права людини»; визначити структуру прав людини та визначити роль в рамках неї соціально-трудових прав.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття соціально-трудових прав громадян.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що специфіка соціально-трудових прав уособлюється не тільки в їх природі, але й понятті та різновидах. В першу чергу, це відокремлена, самостійна група загальних юридичних можливостей людини і громадянина. О.М. Костенко відмічає: «права людини – це свобода людини жити за природними законами суспільного життя, тобто за законами соціальної природи (так званої «третьої природи»), забезпечена шляхом закріплення її в законодавчих актах (чи в інших «позитивних» формах існування правових норм)» [1, с.14]. В результаті своїх наукових роздумів О.Л. Львова зробила висновок, що права людини – це та система умов, благ і можливостей (матеріальних і духовних), що є необхідними для нормальної життєдіяльності людини, розвитку її індивідуальних властивостей, вільного вибору й самовизначення, реалізації громадянських інтересів [2, с.16]. Права людини, вважає С.П. Добрянський – це завжди конкретні соціальні можливості, які, відповідаючи міжнародним стандартам, враховують також і специфічні внутрішньо-соціальні умови, котрі виступають чинниками і середовищем реалізації відповідних прав [3, с.6]. Цікавим є зауваження І.В. Патерило, який вказує, що «права людини – це той універсальний кордон, який не може переступати будь-яка більшість населення» [4, с.156].

Досить широке, тлумачення досліджуваної категорії надала Т.А. Павленко, яка вказує: «права людини – це головна мета і найважливіший інструмент будь-якої цивілізованої правової держави, яка прагне забезпечити свободу та добробут особи, безпеку людей, захистити їх від згубних наслідків дестабілізаційних суспільних процесів». Автор також стверджує, що права людини мають бути тим мірилом національного розвитку, демократії і прогресу, до якого ми так прагнемо. Тобто, це той компас, за яким кожен день держава повинна звіряти свою діяльність в усіх сферах суспільного життя [5, с.13]. Не менш змістовною є позиція Т.О. Дідковської, яка вважає, що права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей. Права людини, пише вчена, адресовані всім людям, які проживають, знаходяться у певній країні (наприклад, право на життя, на недоторканість особистого та сімейного життя), тобто права людини – це певні види можливої поведінки будь-якої людини [6, с.21].

В роботі В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко та М.І. Сірого наголошено на існуванні трьох основних розумінь категорії «права людини»: 1) певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах і які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути рівними для всіх людей. При цьому права як певні можливості ототожнюються з поняттям «свободи», хоч вживання останнього терміну визнається недоцільним; 2) надані громадянину нормами права певні юридичні можливості для набуття матеріальних, соціальних та духовних благ. Такими благами можуть бути праця, освіта, відпочинок, матеріальне забезпечення у старості, при інвалідності тощо; 3) забезпечені законом та владою можливості користуватися свободою вибору та дії, участі у створенні сприятливих умов життя, привласнення соціальних благ та цінностей [7, с.7]. Схожим чином, у декількох значеннях зміст прав людини розкриває Т.О. Чепульченко: 1) унормована свобода дій; 2) певні потреби чи інтереси людини; 3) вимоги про надання певних благ, адресовані суспільстві, державі, законодавству; 4) особливий вид (форма існування, спосіб прояву) моралі [8, с.30-31].

Тож, відповідно до узагальненої позиції, права людини – це закріплені у норматив-

них положеннях міжнародних актів та національного законодавства соціальні можливості людини реалізовувати відповідні суб'єктивні інтереси та отримувати бажані блага. Частина таких прав мають природний характер, тобто, належать кожній людині від народження, як то право на життя, недоторканість і безпеки та інші. Ці права абсолютні та часто не передбачають якогось конкретизованого результату. Водночас, окремі групи формалізованих людських можливостей відрізняються моментом появи, а також ціллю використання, тобто реалізуючи їх людина отримує якесь конкретне благо. До числа подібних відносяться соціально-економічні права, що включають в себе трудові та інші підгрупи. Ця думку підтверджується в роботах багатьох авторів, зокрема, Р.С. Веприцького. Автор пише, що в історичному контексті людські права поділяються на декілька поколінь. Так, першим поколінням прав людини прийнято вважати громадянські і політичні права. Ці права виражали так звану «негативну» свободу: вони зобов'язували держави утримуватися від втручання в сферу особистої свободи і створювати умови участі громадян у політичному житті. Соціально-економічні і культурні права є правами другого покоління. Це покоління прав людини сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного рівня, підвищення культурного статусу (так звані «позитивні права»), для реалізації яких потрібно організаційна, правотворча й інші форми діяльності держави по забезпеченню зазначених прав [9, с.34-35].

Намагаючись розкрити зміст соціально-економічних прав Д.О. Єрмоленко в рамках дисертаційної роботи зазначив наступне: соціально-економічні права – це передбачені правовими нормами і гарантовані державою можливості поведінки конкретних суб'єктів у сфері виробництва і розподілу матеріальних благ, покликані забезпечити задоволення економічних і тісно пов'язаних з ними духовних потреб і інтересів людини [10, с.96]. Л.О. Золотухіною сформульовано висновок відповідно до якого соціально-економічні права – це сукупність прав людини, які надають їй можливість для задоволення важливих життєвих потреб та інтересів і є своєрідним стрижнем усієї системи прав людини. «Без належного забезпечення соціально-економічних прав не можна очікувати від особи активної участі у суспільному житті», – вважає авторка [11, с.34]. Натомість, Ю.М. Фролов позбавляє досліджувану групу прав соціального значення та наполягає на необхідності розкривати їх саме як «економічні». Керуючись такою думку вчений виводить наступну дефінітивну формулу: економічні права та свободи людини і громадянина в Україні – це самостійний вид прав та свобод у загальній системі прав та свобод людини і громадянина, під якими слід розуміти можливості людини та громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися основними економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах і спосіб, передбачені Конституцією і законами України [12, с.164-172]. В тих же координатах розмірковує О.М. Гончаренко, який розглядає поняття економічних прав людини і громадянина як можливості у статусі незалежного суб'єкта економічних відносин вільно володіти, користуватися, розпоряджатися предметами вжитку та основними факторами господарської діяльності, а також право брати участь у виробництві матеріальних та інших благ [13, с.183].

Н.І. Мозоль аналізуючи зміст і значення соціально-економічних прав людини розкрила їх особливість через систему наступних, притаманних їм особливостей: а) соціально-економічні права – це права, що стосуються становища людини у сфері праці, побуту, зайнятості, добробуту, соціального захисту, що має за мету створення умов, за яких люди мають бути захищені, якщо вони потрапляють у складну життєву соціальну ситуацію, як з боку держави, так і з боку суспільства; б) соціально-економічні права хоч і є певною особливою групою прав людини і громадянина, але самостійно від інших прав і свобод існувати не можуть; в) соціально-економічні права мають не загальний, а конкретний характер. Спочатку вони розглядалися як декларація морально-політичного характеру про наміри держави забезпечити своїм громадянам гідні людини умови життя, а нині набули кон-

ституційного статусу, стали суб'єктивними правами, що потенційно забезпечує їм судовий захист; г) ступінь захищеності соціально-економічних прав залежить не тільки від досконалості існування і функціонування сучасних правових механізмів їх реалізації, а і від відповідності цієї категорії прав економічним і соціальним можливостям суспільства і держави [14, с.90-91]. За схожою формулою соціально-економічні права розтлумачуються М.М. Кобою та О.В. Кобою, а саме як комплексне нормативне утворення, призначенням якого є визначення та закріплення правового становища людини у сфері праці, зайнятості, добробуту, соціального захисту, створення гарантій її захищеності від голоду, хвороб, інших соціальних катаклізмів. Під соціально-економічними правами автора запропонував розуміти систему закріплених на конституційному рівні можливостей людини реалізувати свої здібності, здобуваючи засоби до існування, а також можливість отримання від держави певних матеріальних благ, необхідних для підтримання гідного рівня життя та розвитку. На його думку специфіка соціально-економічних прав полягає у тому, що вони: а) є, у першу чергу, певними благами, зміст і обсяг яких визначається державою; б) об'єктивно не можуть надаватися кожній особі в однаковому обсязі; в) їх реалізація пов'язана з діяльністю держави щодо перерозподілу виробленого усім суспільством суспільного багатства; г) не належать до категорії непорушних чи невід'ємних, можуть бути скасовані чи звужені; д) ключовою умовою їх реалізації є обсяг наявних державних ресурсів та спроможність держави щодо справедливого їх розподілу [15, с.12].

Безпосередньо трудові права Н.А. Колотік визначила, як матеріально обумовлені і забезпечені державою, правом та іншими суб'єктами трудових правовідносин можливості працівників працювати з метою володіння соціальними благами, передбаченими трудовим законодавством [16, с.123]. В.М. Андріїв, наголошує на тому, що трудові права є природними та невід'ємними правами людини, в основі яких лежить необхідність підтримки розвитку людини і її життя [17, с.67]. Тож, соціально-економічні права – це окрема група базових, основоположних прав, які визначають можливість кожної людини і громадянина реалізовувати свої інтереси та забезпечувати достатній рівень життя набуваючи, використовуючи економічні блага в межах і порядку передбачених Конституцією та іншим законодавством України. В структурі цих прав, окреме місце займаються соціально-трудові, які: 1) відносяться до сфери трудової діяльності та соціального захисту працівників; 2) визначають можливості людини і громадянина набувати відповідних матеріальних благ та гідного рівня життя власною працею, що має економічну цінність та вираження; 3) гарантують гідні умови трудової діяльності, її гуманний, безпечний, оплачуваний характер; 4) забезпечують захист ключових інтересів трудящих від порушень, зокрема, дискримінації в трудових відносинах.

Висновки

Таким чином, соціально-трудові права – це підгрупа соціально-економічних прав, які визначають можливості людей провадити законну, економічну вигідну, безпечну трудову діяльність, досягаючи таким чином суб'єктивних інтересів, бажаного рівня життя та особистого достатку, а також користуватись гарантіями соціального захисту виходячи із особливостей та ризиків відповідної професії.

Особливостями даних прав є: мають комплексний характер і органічно поєднують елементи соціальних та трудових прав; безпосередньо пов'язані з реалізацією права на працю та забезпеченням гідного рівня життя особи; перебувають на перетині публічно- і приватно-правового регулювання; характеризуються підвищеною роллю держави як гаранта їх реалізації та захисту; мають динамічний зміст, що змінюється залежно від соціально-економічних умов і трансформації ринку праці; відзначаються високою соціальною значущістю для забезпечення соціальної стабільності та справедливості; тісно корелюють із міжнародно-правовими стандартами у сфері прав людини та праці.

АНОТАЦІЯ

Зауважено, що права людини – це закріплені у нормативних положеннях міжнародних актів та національного законодавства соціальні можливості людини реалізовувати відповідні суб'єктивні інтереси та отримувати бажані блага. Частина таких прав мають природний характер, тобто, належать кожній людині від народження, як то право на життя, недоторканість і безпеки та інші. Ці права абсолютні та часто не передбачають якогось конкретизованого результату. Водночас, окремі групи формалізованих людських можливостей відрізняються моментом появи, а також ціллю використання, тобто реалізуючи їх людина отримує якесь конкретне благо.

Доведено, що соціально-трудові права – це підгрупа соціально-економічних прав, які визначають можливості людей провадити законну, економічну вигідну, безпечну трудову діяльність, досягаючи таким чином суб'єктивних інтересів, бажаного рівня життя та особистого достатку, а також користуватись гарантіями соціального захисту виходячи із особливостей та ризиків відповідної професії. Аргументовано, що соціально-трудові права людини включають в себе: право на працю, право на одержання винагороди за здійснювану працю, право на безпечні та здорові умови праці, право на відпочинок (відпустки та вільний час), право на створення професійних спілок та проводити страйки, право на соціальний захист.

Узагальнено, що особливостями соціально-трудових прав є: мають комплексний характер і органічно поєднують елементи соціальних та трудових прав; безпосередньо пов'язані з реалізацією права на працю та забезпеченням гідного рівня життя особи; перебувають на перетині публічно- і приватно-правового регулювання; характеризуються підвищеною роллю держави як гаранта їх реалізації та захисту; мають динамічний зміст, що змінюється залежно від соціально-економічних умов і трансформації ринку праці; відзначаються високою соціальною значущістю для забезпечення соціальної стабільності та справедливості; тісно корелюють із міжнародно-правовими стандартами у сфері прав людини та праці.

Ключові слова: соціально-економічні права, соціально-трудові права, свободи, людина, працівник.

Література

1. Костенко О., Костенко О. Права людини і правовий лібералізм (про співвідношення категорій прав і обов'язків людини у світлі соціально-натуралістичної концепції права). Вісник національної академії прокуратури України. 2010. №2. С.13-17.

2. Львова О.Л. Взаємозв'язок права та релігії як чинник удосконалення механізму реалізації прав людини. Часопис Київського університету права. 2006. №1. С.15-20.

3. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: автореф… дис… канд.юрид.наук. : 12.00.01 : Одеса: Одеська національна юридична академія. 2003. 20 с.

4. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.01 : Київ: Національна академія наук України Київський університет права. 2006. 209 с.

5. Павленко Т.А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні: дис… канд. юрид. наук. :: 12.00.08 : Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. 2008. 244 с.

6. Дідковська Т.О. Пенсійне забезпечення працівників на роботах зі шкідливими та важкими умовами праці: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.05 : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 208 с.

7. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. К.: Ін Юре, 1997.52 с.

8. Чепульченко Т.О. Права людини й громадянина: основні концепції та їх реалізація в законодавстві України. Часопис Київського університету права. 2007. №2. С.28-34.

9. Веприцький Р.С. Соціально-економічні права: до визначення правової природи. Форму права. 2008. №2. С.32-37.

10. Єрмоленко Д.О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: дис… канд. юрид. наук. :

SUMMARY

It is noted that human rights are social opportunities of a person to realize the relevant subjective interests and receive the desired benefits, enshrined in the normative provisions of international acts and national legislation. Some of these rights are natural in nature, that is, they belong to every person from birth, such as the right to life, inviolability and security, etc. These rights are absolute and often do not provide for any specific result. At the same time, certain groups of formalized human opportunities differ in the moment of their appearance, as well as the purpose of use, that is, by realizing them, a person receives some specific benefit.

Socio-labor rights are characterized as a subgroup of socio-economic rights that determine the opportunities of people to carry out legal, economically profitable, safe labor activities, thus achieving subjective interests, the desired standard of living and personal prosperity, as well as to use guarantees of social protection based on the characteristics and risks of the relevant profession. It is argued that social and labor rights of a person include: the right to work, the right to receive remuneration for work performed, the right to safe and healthy working conditions, the right to rest (vacations and free time), the right to form trade unions and hold strikes, the right to social protection.

It is generalized that the features of social and labor rights are: they are complex in nature and organically combine elements of social and labor rights; are directly related to the implementation of the right to work and ensuring a decent standard of living for a person; are at the intersection of public and private legal regulation; are characterized by an increased role of the state as a guarantor of their implementation and protection; have a dynamic content that changes depending on socio-economic conditions and the transformation of the labor market; are characterized by high social significance for ensuring social stability and justice; are closely correlated with international legal standards in the field of human rights and labor.

Keywords: socio-economic rights, social and labor rights, freedoms, person, employee.

12.00.01 : Харків: національний університет внутрішніх справ МВС України. 2002. 175 с.

11. Золотухіна Л.О. Договірні форми реалізації соціально-економічних прав та інтересів працівників в Україні: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.05 : Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2007. 228 с.

12. Фролов Ю. М. Економічні права і свободи людини і громадянина: до теорії питання. Держава і право : Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. Вип. 20. С. 164-172.

13. Гончаренко О.М. Поняття і зміст економічних прав. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2005. Вип. 25. С. 181–186.

14. Мозоль Н.І. Роль соціальної справедливості у забезпеченні соціально-економічних прав людини і громадянина в українській державі: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.12 : Київ : Київський національний університет внутрішніх справ. 2009. 239 с.

15. Коба М.М., Коба О.В. Соціально-економічні права: проблеми розуміння та реалізації. Juris Europensis Scientia. 2023. Випуск 1. С.8-12.

16. Колотік Н.А. Система основних трудових прав працівників за трудових законодавством України. Право і безпека. 2003. №2’4. С.121-125.

17. Андріїв В. М. Природний характер трудових прав працівників. Право України. 2007. №4. С. 67–70.